

בית המדרש כמרחב מרפא למתחים זהותיים

או כיצד נלמד אודות חג הנובי-גוד בבית הספר המשלב

אליסף תל-אור

שני תפקידים הפוכים לקחו על עצמם בתי הספר המשלבים: התפקיד הראשון להעצים ולחזק את הזהות שכל תלמידה ותלמיד באים עמה לבית הספר, משפחה ומשפחה כדרכה, בית ובית כדרכו, קהילה וקהילה כדרכה. התפקיד השני, להפגיש את התלמידים והתלמידות, בעלי הזהויות השונות, עם זהויות שונות משלהם, עם מסורות אחרות מאלו שהם גדלו עליהם. שתי מטרות אלו מתלכדות לכדי רעיון גדול אחד: כינון אתוס משותף הנושא ריבוי קולות. לעיתים המפגש בין שני עקרונות יסוד אלו משתלב בצורה פשוטה ונוחה, וריבוי הקולות העשיר אינו גורם למתח בעבור הזהויות השונות. המיתרים השונים מייצרים הרמוניה יפה. אך לעיתים, המפגש הזה אינו פשוט כלל ועיקר, וזהות אחת נעה בחוסר נוחות כשהיא פוגשת קול מסוים מקולה של הזהות האחרת. במקרה זה המיתרים השונים מחוללים בעבור חלק מהשותפים דיס-הרמוניה צורמת.

כיצד מתמודדים עם מתח זה? מה תפקידו של החינוך המשלב בעניין זה? והאם יש לו אחריות, לעורר את אותה דיס-הרמוניה בכוונת תחילה מעת לעת, ולא לחכות שזו תתעורר מאליה בעקבות קונפליקט שקם על יוצרו? לפני כעשור, בשנת תשע"א, פרסם פרופ' חנוך בן-פזי מאמר על החינוך המשלב, בו ביקש לשרטט את הבשורה החינוכית שנושא החינוך המשלב, אף מעבר לגבולות מסגרות החינוך המשלב שהתקיימו באותן שנים. בסוף דברי והצביע בן-פזי על הכיוון שאליו צריכים בתי הספר המשלבים לנוע בכדי לממש את אותה בשורה גדולה שהם נושאים, וכך כתב:

"במרכז ההכשרה והעשייה של צוות המורים יש להציג את 'בית המדרש הפתוח'. זה איננו עוד אחד הפרויקטים של בית הספר והכשרת מורים, אלא להפך זהו הלב הפועם והמקיים את התהליך היהודי החינוכי הפתוח. לטעמי, אם נשכיל להבין שעלינו ליצור אתוס חנוכי חדש, תהיה חשיבותו של הפרויקט הזה מעבר למסגרות החינוך המשלב. האתוס החינוכי החדש הוא בבחינת בשורה חינוכית שמממשת את החכמה ואת התרבות היהודית באון הכי מודרני והכי רלוונטי בחברה הישראלית.

[...] הייתי רוצה לחשוב שהחינוך המשלב הוא מעשה חינוכי מן הסוג שאליו כיוון רוזנצווייג. לאמור, אם רוצים אנו ביהדות חיה, מוטל עלינו להביא את עצמנו ואת עולמנו האישי החברתי לתוך הלימוד. בית המדרש החדש יהיה זה שבו מסורתיים, דתיים וחילוניים מביאים את עצמם ואת חייהם. הייתי רוצה לקוות שהחינוך המשלב מציע את האתוס החינוכי היהודי במשמעו העמוקה ביותר, משמעות המכבדת כל אדם בשנותו והתובעת אחריות מכל אחד לאחר ולחברה".

בן-פזי מתאר את 'בית המדרש הפתוח' כמרחב שבו יכולות הזהויות השונות להשמיע את קולן, לחלוק, לדון, לברר, להתחדד – כמרחב בטוח שבו אין זהות אחרת כפופה לרעותה. מרחב זה, שהוא למעשה מרחב תרבותי-פדגוגי, מאפשר לקהילת המבוגרים, לקהילת המורים, ולקהילת התלמידים – כל קהילה בהקשריה שלה – לקיים שיחה היכן שבדרך כלל נשמעת שתיקה צורמת, במקרה הטוב, או נערכים כיפויי ידיים, במקרה הפחות טוב. 'בית המדרש הפתוח' – שהוא נשמת אפו של החינוך המשלב ושל החיים בקהילה מעורבת, מאפשר להפוך את הקונפליקט המאיים למחלוקת פורייה. הוא מאפשר להשהות את ההכרעה, ועוד לפני שמגיעים אל השאלה מה ואיך פועלים, לדעת בראש ובראשונה לתת כבוד לאדם באשר הוא אדם, לזהותו ולקולו – יהיו אלו אשר יהיו. 'בית המדרש הפתוח' – הוא למעשה לא רק מרחב לשינוי כאבי-הקונפליקטים, אלא הוא עצמו מסד תרבותי עמוק, של למידה בית-מדרשית, רעיון יהודי עתיק יומין, שעליו מתנוסס הערך הגדול של החירות המודרנית.

דברים אלו מבוססים במידה רבה על רעיונות שפרסם ויישם הפילוסוף היהודי פרנץ רוזנצווייג לפני כמאה שנה, בגרמניה. בימים הקים רוזנצווייג את 'בית המדרש החופשי', תוך שהוא מבקש לאחד בו שני רעיונות שעד לאותה העת – ובמידה רבה לרבים גם כיום – נראו כהפכים: מן הצד האחד, הרעיון שבית המדרש הינו מרכז תרבותי, אינטלקטואלי ורוחני חשוב ומרכזי בתרבות החיים היהודים, בעבור כל יהודיה ויהודי באשר הם שם. ומן הצד האחר, הרעיון שהחירות המחשבתית והמעשית צריכה לעמוד כאבן יסוד של חיינו, והיא זו שמאפשרת לכל יהודי

ויהודייה להיות בטוחה כי הזהות היהודית שהיא נושאת היא מבורכת וטובה ואינה צריכה להיות כפופה לזהות יהודית אחרת ממנה. וכך כתב:

"שני שלישים מבין המורים הם אנשים שלפני 20, 30 שנה, באותה מאת שנים יחידה שבה ניתן הלימוד היהודי עניין למומחי מקצוע, היו שוללים מהם את הסמכות להורות בבית המדרש היהודי. אתם – בתור יהודים התכנסתם בכאן. התכנסתם על מנת ללמוד תורה; שכן ללמוד – אף ללמד במשמע. כל המלמד בכאן יודע, ששעה שהוא מלמד אל לו לוותר על שום יסוד מיסודות ישותו. כל הבא לכנס – ואנו כולנו בכינוס עוסקים – צריך שיתפוס את המכונסים באשר הם שם. יתרה מזו: אף את עצמו באשר הוא שם. אילו נקטנו דרך אחרת, היינו שוגים אותו משגה כמו בני המאה הקודמת, וסופנו היה להיכשל בכשלונם; אפשר מגיחים היינו את החיים בכמה קרני אור מן התלמוד או ממקור אחר, אך החיים עצמם באי-יהדותם היו עומדים כמות שהיו. אלא נוקטים אנו את החיים כמות שהם, את חיינו ואת חיינו שומעינו; ונושאים אנו אותם מאותם מקום בהיקף, שבו מצאנו אותם, אט אט (או פתאום!) אל המרכז: שכן חדורי בטחון – ביטחון שבוודאי לא ניתן להוכיחו – שמרכז זה אינו יכול להיות אלא מרכז יהודי.

[...] וכי יש מי שסבור שאפשר יהיה לבנותו בלא האדם היהודי? ושוב: בחשבון הארוך, מה יעלה לו לאדם היהודי אם אין אופים אותו אווירת יהודית כלשהי, עולם יהודי, באשר הוא שם? (כי גם ארץ עדיין אינה ארץ יהודית בזה בלבד שמחסומי גבולותיה צבועים בכחול-ולבן)

(תלמוד תורה – נוסח חדש – טיוטה של נאום פתיחה לבית המדרש היהודי החופשי, בתוך 'נהריים-מבחר כתבים', פרנץ רוזנצווייג, עמ' 191)

רעיון דומה לזה משתקף ועולה משירו של חיים נחמן ביאליק. ביאליק אף הוא ידע היטב להצביע על כוחו ועוזו של בית המדרש הישן – בית המדרש המסורתי בו גדל, בה בעת שידע גם היטב לבקר את אותו בית מדרש ולהצביע על חסרונותיו או עיוותיו. ביאליק, בשונה מדרכם של רבים אחרים, לא סבר שבשל אותן חסרונות יש לעזוב את בית המדרש ולהציע דרך חיים אחרת, תהא זו דרך חיים אוניברסאלית המוותרת על יהדותה, דרך חיים ציונית – המחליפה את עם הספר היהודי בתרבות לאומית-ישראלית חדשה, או כל דרך אחרת. הוא סבר שיש להחיות את בית המדרש. הוא האמין שבבית המדרש יש כוח מניע ומרפא – שלא ניתן למצוא בדרכים האחרות, אך תנאי אחד מרכזי לדבר: שבית המדרש יהיה פתוח. שיריעותיו יהיו רחובות וחלונותיו פרוצים לעולם, ואור היום, אור השמש, אורו של האדם – כל אדם ואדם הבא בשעריו – יבהיק בו. וכך כתב:

מקדש אל נעורי, בית-מדרשי הישן!
ספך אשר רקב שנית עלי נקרה,
אראה שנית כתליך הנמלחים כעשן,
את-סחי קרקעך, את-פיח התקרה.
משנה חרבה חרבת מבלי באי מועד,
[...]
לא תמוט, אהל שם! עוד אבנה ונבנית,
מערמות עפרך אחיה הכתלים;
עוד תבלה היכלות, כאשר בלית
ביום הַרְס רב, בנפל מגדלים.
וברפאי את-מקדש !! ההרוס-
ארחיבה יריעותיו ואקרע לו חלוני,
והדף האור חשכת צלו הפרוש,
ובעלות הענן ירד כבוד אדני;
וראו כל-בשר למקטנם ועד-גדולם,
כי יבש חציר, נבל ציץ – וי! לעולם!

(חיים נחמן ביאליק, על סף בית המדרש, 1894)

כאמור, 'בית המדרש הפתוח' שואב את כוחו הן מן העולם היהודי המסורתי והן מן העולם המודרני. מחד, הוא מהווה רצף ללמידה הבית מדרשית שהנהיגו חז"ל עוד בימי המשנה והתלמוד. ככזה, הוא מבקש בכוונת תחילה לשמר את השם 'בית מדרש' ולאמץ לא רק כלי חשיבה כי אם גם פדגוגיה מן התרבות היהודית. הוא מכוון בכך פרקטיקה יהודית שורשית ומהווה בכך יסוד תרבותי ולא רק אמצעי פדגוגי. כמו כן, בבית המדרש מתחולל המפגש שבין הזהויות היהודיות השונות מתוך הנחת יסוד של קיום אתוס יהודי משותף או של תרבות יהודית משותפת. בזה הוא נבדל גם ממפגשים דומים, אבל שונים, שבין זהויות תרבותיות שונות יותר, כמו מפגש בין דתי (שמתקיים כיום, והתקיים גם בימיו של רוזנצווייג בגרמניה וכמובן מתקיימים גם בימינו). מאידך, גבולות החירות בו – שכידוע גם אצל חז"ל היו רדיקלים למדי – הם רחבים מאוד, והם אינם מגדירים מלכתחילה מהם הדעות שבהן הפרט צריך להאמין או מהם המעשים שעליו לקיים בכדי שיוכל להיות אחד מבין 'יושבי בית המדרש'. יושבי בית המדרש נקראים להביא את זהותם באשר היא שם. רוזנצווייג בזמנו דיבר על אותם יהודים שזהותם הייתה רחוקה כרחוק מזרח ממערב מהמסורת היהודית, ובכל זאת הוא עמד על כך שהם יביאו עם זהותם, בביטחון בגאווה בחזרה אל בית המדרש. לא כמי שמבקש להסיר מעליהם זהות אחת ולעטות זהות חדשה. אלא כמי שמבקשים לשכלל את זהותם במפגש שבין העולמות. וכך גם אנחנו, בבואנו לדבר על 'בית המדרש הפתוח' – כוונת דברינו היא שיהא זה מרחב מרפא בו כל בת וכן קהילה, כל תלמיד ותלמידה, יבואו בבטחון ובראש מורם וישמעו את קולם. רעיון זה, עם זאת שאפשר למצוא לו הד במקורות חז"ל, הרי שהוא רעיון מודרני שהלך והתפתח מימי הרנסנס, דרך חופש הביטוי של שפינוזה ועד לערכי הזמן הזה.

כוחו המרפא של 'בית המדרש הפתוח' נעוץ בכך שבשונה מדיאלוג המבקש לפתור את הקונפליקט, בית המדרש מבקש להשהות את הפתרון. הוא אינו עוסק במעשה, אלא קודם כל בבירור רעיוני, בחידוד עמדות, בהשמעת הקול. בכך, הוא מאפשר גם לקולות הרחוקים האחד מן השני כרחוק מזרח ממערב, ושאינם יכולים להתכנס למעשה משותף אחד – לשמוע, לראות, להכיר אלו את אלו. בכך הוא מאפשר גם לרעיונות, שבמבט ראשון נראים לו לאדם כזרים ביותר, להפוך לנגישים, מובנים, ולעיתים גם לכאלו שהוא עצמו לבסוף מזדהה איתם.

על פי טענה זו, 'בית המדרש הפתוח', הוא אינו עוד מרכיב בחינוך המשלב או בקהילות המעורבות, אלא הוא הגורם החשוב ביותר שבהם. הוא המרחב המרפא ממנו הכל מתחיל ואליו הכל חוזר. ואכן, אך רבים רבים מאלו שעומלים יום יום, שעה שעה, לממש את החזון הגדול של החינוך המשלב במציאות – במוסדות החינוך ובקהילות, יודעים כי אכן למפגש הבלתי-אמצעי, של הזהויות השונות, הנותנות רשות זו לזו, לשאול, ללמוד, לחקור, להכיר – יש כוח לשבר גם את נחשולי המחלוקות העזים ביותר. מי שידיהם עסוקות בבניית חיים בשותפות, ורגליהם רצות לעשות מהמילים הגדולות תורת חיים, יודעים כי 'בית המדרש הפתוח' מהווה מרחב מרפא למתחים זהותיים. שם, 'בבית המדרש הפתוח', כשכל אחד ואחת יכולים להביא את זהותם במלואה, להשמיע את עמדתם, את קולם, מבלי להתנצל ומבלי לחוש כפיפות קומה – יכול להתקיים דיאלוג מפרה בין הקולות השונים. שם, 'בבית המדרש הפתוח', כשהמקורות נותנים הד עמוק לרעיונות ההפוכים המרכיבים את המחלוקת, ומלמדים אותנו שעוד לפני שאנו מכריעים בשאלה, עלינו קודם כל לדעת לתת לה להיות נוכחת, לראות את המורכבות, את הפנים השונות שבה. שם, 'בבית המדרש הפתוח', לא נעשים כל הקולות להרמוניה אחת, הם נותרים כדיוסונס, אלא שאנו לומדים לטעום מטעמו הטוב של הדיוסונס, כשם שלימד אותנו בטהובן ביצירתו המוסיקלית המורכבות ופורצות הדרך שדיוסונס אינו בהכרח זיוף צורם, כי אם מורכבות מעוררת מתח, עניין והשראה:

<https://www.youtube.com/watch?v=rsy4BKxVja8>

לקריאה נוספת אודות מקומו ותפקידו של הלימוד הבית מדרשי בחינוך המשלב ובקהילות המעורבות:

<https://meitarim.org.il/asufa/talmud-gadol>

<https://meitarim.org.il/asufa/herut-al-alucot>

הלימוד אודות חג הנובי-גוד בבית ספר משלב הוא דוגמה חיה לכוחו המרפא של בית המדרש. בבית הספר המשלבים יכולים לשבת בכיתה אחת תלמידים בעלי עמדות הפוכות לגמרי לחג זה. יוצאי ברית המועצות לשעבר מכאן, שבעבורם זהו חג משמעותי – אולי המשמעותי מכל החגים, ותלמידים דתיים שבעבורם זהו חג שהדמיון בינו לבין החג הנוצרי מעורר סלידה וניכור. תלמידות שמשפחותיהם חוגגות את החג זה, בצד תלמידות

שמאמינות שאסור לחגוג חגים שמקורם אינו במסורת ישראל סבא. קולות שאף אם הם אינם נשמעים באופן עז בבית ספרינו, הרי שאנו חשופים להם כל העת בהקשרים הרחבים של החברה הישראלית. כאשר אנו מביאים את הנובי-גוד בשערי בית המדרש אנו מאפשרים לתלמידים בעלי הזהויות השונות, להכיר וללמוד, לשמוע ולהשמיע – מבלי שהם חשים שעליהם להתבייש בזהותם או שעליהם להסתיר את עמדתם. בבית המדרש כל אחד ואחת יכול להשמיע בביטחון את קולו, בתנאי אחד: שהוא גם יודע להקשיב לטענותיו של האחר, ודבריו, גם המכבדים ביותר אינם מזלזלים, פוגעים או משתיקים את קולו של האחר. כך, בבית המדרש הפתוח, נוצר מרחב המאפשר לקיים דיאלוג בריא על הדברים, שמאפשר לנו להמשיך ולהחזיק בדעות הפוכות בתכלית, אך דעות אלו אינן מאיימות אלו על אלו, מאפילות אלו על אלו, אלא לומדות ליצור אתוס משותף הנושא ריבוי קולות – קולות שלעתים מתכנסים להרמוניה, ולעיתים נותרים בדיסוננס, ממש כמו אצל בטהובן.